

פרק 15

"כוחו של אדם שעלה מהתחתית גדול מזה שנוולד בצמרת"

משמעות השירות הצבאי עבור חיילים בדואים

רבקה רייכנברג ורחל שגיא

מבוא

על שער הכניסה לבסיס שמשרתים בו חיילי גדוד הסיור הבדואי - הגדס"ר - מתנוסס המשפט - "כוחו של אדם שעלה מהתחתית גדול מזה שנוולד בצמרת". משפט זה מבטא בקצרה את קורות החיילים המשרתים בבסיס זה. קליטת הבדואי כחייל בצה"ל היא חיזוק לתפיסת העולם הרואה בצה"ל 'צבא העם' הקולט לשורותיו את מרבית בני הנוער; השרות מהווה תנאי מרכזי להשגת אזרחות ומשמש קריטריון כמעט בלעדי להגדרת השייכות של היחיד למעגלי חיים רבים - בחברה, בפוליטיקה ובכלכלה כפי שמתואר בפרק הקודם העוסק בבדואים. המונח 'צבא העם' הוא אחת המהויות המרכזיות של השירות הצבאי בהיותו 'כור היתוך' לצעירים המגיעים אליו מכל שכבות האוכלוסייה בארץ, ומייצגים את הריבוד חברתי המגוון המאפיין את החברה בישראל. לכן, אחת הציפיות הנובעות מעובדה סוציולוגית זו היא מתן הזדמנות שווה לכל מתגייס לחוות מפגש חברתי בצורה שוויונית שתאפשר לו אינטגרציה וניעות חברתית.

קשיי ההשתלבות של האוכלוסייה הבדואית בחברה הישראלית ובצה"ל, והדרכים שבהן המדינה מטפלת באוכלוסייה זו שאחת מהן היא הגיוס לצה"ל, תוארו בפרק הקודם שבו תואר גם גדוד הסיור הבדואי גדס"ר. גדוד זה הוא אחת משלוש היחידות שבהן החיילים הבדואים משרתים. זו יחידה בדואית מובהקת, המשתתפת בפעולות לחימה יום-יומיות נגד פעילות חבלנית עוינת.

בפרק זה מתואר מחקר שנערך בקרב חיילים בדואים שמתנדבים לשרת בצה"ל ועוברים תהליך של רכישת השכלה בסיסית בעברית (דיבור, קריאה וכתבה). יש לציין שלאוכלוסיית הבדואים מאפיינים חברתיים ותרבותיים המייחדים אותה מהאוכלוסייה הערבית בכללותה. הבדואים מאופיינים בהטרוגניות רבה, שבאה לידי ביטוי בריבוי זהויות מבחינת מעמד, דת, אתניות ולאום. נוסף על כך קיימת שונות בין אלה מצפון הארץ לאלה החיים בדרומה. הפרופיל הסוציולוגי ההטרוגני של הבדואים מדגיש את הצורך בהקניית השכלת בסיס בתהליך למידה שיהיה התשתית לשילובם בחברה הישראלית. ללא רכישת שפה יקשה מאוד על הבדואים להתערות בחברה הישראלית ולהרגיש שייכות אליה. לשם כך הוחלט בשנת 2000 על הקניית השפה העברית הבסיסית והשכלת יסוד לחיילים הבדואים, שנעשית בתוך הגדוד כחלק מפעילותם היום-יומית החל מתחילת השירות הצבאי. החלטה זו לגבי הלימודים נקבעה בתוך הקשר רחב של אפליה, מצוקה ובידול של החיילים הבדואים, כפי שעלה מהפרק הקודם, לכן לימודים אלה הם בבחינת טיפה בים בטיפול בסוגיה זו.

מסגרות הלימוד המוצעות לחיילים הבדואים במסגרת שירותם כוללות: קורס של השכלת יסוד שבו הם לומדים את יסודות השפה העברית הדבורה; קריאה וכתביה; וקורס מתקדם לקוראים ולכותבים להרחבת ההשכלה ולהעשרתה. תהליך המיון לקורסים מתבצע עם גיוסם. נערך להם בוחן רמה שמטרתו לבדוק את רמת שליטתם בשפה העברית הדבורה, בזיהוי אותיות האלף-בית, בקריאה ובכתיבה. בוחן זה ממיינ אותם לרמת הקורס המתאימה להם.

הפערים ברמת ההשכלה של החיילים גדולים מאוד. יש ביניהם שלא ביקרו במסגרת חינוך כלשהי ואינם יודעים לדבר עברית, כך שאינם יכולים לתפקד כחיילים ולמלא את פקודות מפקדיהם. עם זאת, יש ביניהם שלמדו בבית הספר היסודי לימודי עברית חלקיים (עד כיתה ג', ד'), והם יודעים לדבר אך אינם יודעים קרוא וכתוב. יש ביניהם שסיימו לימודים בבית ספר יסודי ויודעים קרוא וכתוב, אך חסרה להם השכלה בסיסית על הנעשה בארץ ובעולם, לרבות היכולת לקרוא עיתון ולקיים שיחה על הכתוב. הם מקבלים אפוא קורס בהרחבת ההשכלה והעשרתה.

השאלות המרכזיות שפרק זה עוסק בהן נוגעות לתרומה של הלימודים לחיילים אלה ולדרך שבה תרומה זו באה לידי ביטוי.

מתודולוגיה

רואיינו ארבעה חיילים סדירים - בדואים מהדרום, שלא למדו באופן סדיר בבית הספר, נשרו בכיתות הנמוכות מהלימודים ולא ידעו קרוא וכתוב בעברית. המפקדים שלהם, מ"מ ומ"פ בקבע - בדואים מהצפון, למדו בבתי ספר תיכוניים ממלכתיים במגזר הערבי, והם בעלי תעודת בגרות. כמו כן רואיינו שלוש מורות, המשמשות בתפקיד מש"קיות הוראה, והקצינה שאחראית להן ולכל פרויקט ההשכלה בגדוד - כולן יהודיות שעברו הכשרה לתפקיד. הראיונות הוקלטו, תומללו ונותחו ניתוחי תוכן כמקובל בסוג זה של נתונים.

ממצאים

מניתוח הראיונות עולה שהשירות בצבא תורם לחייל הבדואי המתנדב בשלושה היבטים מרכזיים: היבט אישי - תפקודי והתנהגותי, היבט חברתי-סוציולוגי והיבט ערכי-אידאולוגי. יש לציין שבכל אחד מההיבטים הללו באה לידי ביטוי הזיקה לתפקיד שהצבא ממלא ביחס לחייל הבדואי.

תרומת הצבא מן ההיבט האישי - תפקודי והתנהגותי

השליטה החלקית בשפה העברית הבסיסית, כלומר דיבור ובוודאי שקריאה וכתביה, היא אחד הקשיים המרכזיים של חלק גדול מהחיילים הבדואים. במילים אחרות, יכולת התקשורת הפשוטה והבנה של הפקודות הצבאיות ושל היבטים פשוטים של חיי היום-יום הן בלתי אפשריות עבורם. לכן קורס ההשכלה הבסיסי שמקנה להם את יסודות השפה ואת היכולת לתקשר בעברית בצבא ובאזרחות חשוב להם מאוד. היטיב לבטא זאת אחד החיילים באומרו: "ההשכלה את האמת, עזרה לי מאוד. הייתי לא יודע לקרוא, אפילו לא יודע הייתי אותיות. א. ב. וזה. ולא הייתי יודע לדבר גם מילות על האישה ובחור, הכול למדתי הרבה דברים בהשכלה".

תחושה זהה הביעו גם החיילים האחרים: "היו לי בעיות בכתיבה, בקריאה, בשאלות לא ידעתי לכתוב וזה עזר לי לקרוא ולכתוב אותם; ההשכלה עזרה לי מאוד, לא ידעתי לקרוא. לא ידעתי גם לדבר; היה לי חשוב ללמוד; לא ידעתי לקרוא ולכתוב לימדו אותי לדבר עברית. יש הרבה חיילים צריך ללמד לקרוא לכתוב לדעתי לכתוב את השם שלי".

המפקדים שרואיינו התייחסו גם הם לתרומה הגדולה שיש לרכישה הבסיסית של השפה. המ"מ תיאר את המצב שבו מגיעים החיילים ואת החשיבות הרבה של הלימודים עבורם:

בשלב הראשון שהם מגיעים אלינו לבא"ח, המצב הנתון של החיילים שיש כאלה שמבינים את מה שאומרים להם, ויש כאלה שמגיעים ברמה שלא יודעים לא לכתוב ולא לקרוא. שזה הפחות קריטי, אבל הקריטי אצלם שהם לא מבינים מה אנחנו רוצים מהם. למה? כי אנחנו מקפידים על זה שאנחנו מדברים בעברית ולא בשום שפה אחרת בבא"ח בתקופה של ההכשרה. אז כשאנחנו באים ומדברים איתם בפקודות - תעשה ככה, ולטפס לפה, ולהתגלגל לשם, הוא עומד ומסתכל מה הוא רוצה ממני? זה המוקש הראשון, זה המכשול הראשון שלנו עם החיילים שאנחנו מתקשים איתם כמפקדים. מובן מאליי שהוא לא עושה את זה, הוא בשוק לא בגלל שהוא רוצה לעמוד, אלא כי הוא חסר ידע, הוא לא מבין מה אתה רוצה ממנו. פה זו הנקודה הראשונה שאנחנו חושפים את החיילים ומבינים מה רמת הקושי שלהם, ולפי זה מתחילים איתם בתקופה הראשונה של ההכשרה בלדבר, לכתוב, לקרוא אותיות.

ניתן לראות כי הלימודים מקנים לחייל הבדואי את יכולת השליטה בשפה; בד בבד הם תורמים גם להיבטים נוספים המרכיבים את אישיותו של האדם, כמו ביטחון עצמי ודימוי עצמי. לימודי השפה מקנים לחייל את היכולת לדבר עברית ולהבין את הנאמר לו. ההשכלה הבסיסית שרכש מחזקת אותו וממצבת אותו ברמה גבוהה יותר כלפי משפחתו וכלפי סביבתו החברתית המורחבת. כעת הוא יכול להצליח לשוחח ולהבין שיח בחברה הישראלית החיצונית למשפחתו ולשבת שהוא שייך לו. אחד המפקדים התייחס בדבריו לתרומת הלימודים לשיפור הביטחון העצמי של החיילים הבדואים:

זה כמו שמלמדים להילחם, ומלמדים אותם איך לתפוס את הנשק. חייל שלא מבין את השפה ולא יודע מה זה שישים מעלות, הוא עלול להרוג את החבר שלו. אז באמצעות הפרויקטים האלה רק גורמים לחיילים להתפתח ולטפח אותם. ואת רואה שהחייל עצמו בונה לו את הביטחון העצמי שלו. לא רק שהוא נלחם ויודע להילחם, אלא הוא גם יודע לדבר ולהבין, לנהל שיחה עם כל בן אדם אחר. הוא מרגיש שהוא משתפר מנקודה לנקודה אחרת. יש לו הישגים, אני יכול להביא לך דוגמאות. יש להם תכנית מובנית שהם עוברים אותה ואני שמח שזה ממש עוזר להם. אני אקח דוגמה חייל שהתחיל איתי במחזור הקודם והאחרון שהייתי מ"מ. הוא לא ידע כלום. עכשיו, אחרי שהוא שלושה חודשים בגדוד, הוא מצליח להבין, לדבר, לנהל שיחה פחות או יותר. לכתוב ולקרוא זה פחות. הוא כן יודע לכתוב את השם שלו, לכתוב את המספר האישי, את הדברים הבסיסיים, אבל איפה היינו ואיפה אנחנו עכשיו? רואים שיש. לפחות עכשיו הוא מה-זה למד, הוא יודע על מה מדובר הוא מבין אותי או את המפקד שלו. לדעתי זה מאוד מרשים, זה הישג מאוד גדול.

גם המ"פ מתייחס לחשיבות הרבה שיש בהקניית השפה והרחבת ההשכלה להתפתחותם האישית של החיילים הבדואים וכן לשיפור מיומנויות התפקוד שלהם:

אנשים שרוצים לתרום ולהתגייס, אבל המכשול היחיד שהם פוגשים זה השפה. הם רוצים להיות חיילים. עכשיו, בואי נגיד שאם אין את הגדס"ר והם רוצים להגיע לצנחנים או גולני, הוא לא יכול להתגייס, הוא אומר: עזוב. עדיף לי שאני אוותר. למה? אני מגיע לשם, רוצה להיות חייל, אבל אין לי את השפה. אבל פה, בגלל שכולם בני אותה עדה, מבינים, אז קל להם להשתלב. גם ביום-יום שלו, בחדר הוא מדבר בשפת אם שלו, הוא לא צריך עכשיו להתאקלם ולפחד. יש אנשים שיש להם פחד, אנחנו עוזרים להם.

הקושי העיקרי שלהם זה השפה וההבנה. זה השכלה, ההשכלה נמוכה מאוד. יש אנשים מבריקים, יש אנשים שמגיעים אחרי שתיים עשרה שנות לימוד עם בגרות מלאה וזה אנשים שמתפתחים מהר מאוד בצבא. ויש אנשים שרוצים, אבל ההשכלה זה מכשול. אני מה שאני זוכר, בבא"ח עשיתי תכנית השכלה. מהיום הראשון שהם מגיעים אנחנו עושים להם בוחן רמה, לבדוק את הרמה שלהם. עכשיו מחלקים אותנו לפי הקטגוריות ואז אנחנו מתחילים לעשות להם שיעורי השכלה. פעם בשבוע או פעמיים בשבוע יש שיעור השכלה. מנתקים אותם מאימונים, הולך יושב בכיתה עם מחברת ועט ומתחיל ללמוד. מרמת אותיות א', ב', ג', ד', תמונות ומילים.

מש"קיות ההוראה דיברו על הגאווה שממלאת את החייל שלומד לדבר או לקרוא ולכתוב בעברית. הן מציינות את השינוי שחל בתפקודם האישי של החיילים ואת השינוי באישיותם, בדימוי העצמי שלהם ובאמונתם במסוגלות העצמית שלהם. אחת המש"קיות סיפרה:

אני חושבת שאחרי שהחיילים לומדים אתנו אז זה מין סוג כזה של גאווה כזאת. נגיד אחרי קורס השכלה שהחייל אחר כך יודע לקרוא ולכתוב, אז זה ממש גאווה, כאילו, הוא מצליח לעשות משהו. ויכול להיות שאחר כך הוא יחזור הביתה וילמד את האחים הקטנים שלו ואפילו את ההורים שלו דברים שאף אחד לא דאג ללמד אותם במשך החיים במשפחה. הם לוקחים אותו לרזומה שלהם, שזה כאילו להגיד אני יודע ואני יכול. זה ממש גם לגרום להם להאמין בעצמם שהם באמת יכולים לעשות דברים כאלה.

ניתן אפוא לומר שכל המרואיינים החיילים, המפקדים ומש"קיות ההוראה מתייחסים בדבריהם לקשר הקיים בין ההתקדמות במיומנויות רכישת השפה וההשכלה הבסיסית לבין השינוי שחל באישיות החיילים בזיקה לתפקודם הצבאי. מש"קיות ההוראה הנמצאות איתם בקשר יום-יומי בתהליך הלמידה מצביעות על שינויים מפתיעים:

הוא רוכש השכלה, זה משהו. זה מין פלוס גדול מאוד ומאוד מוחשי. הוא ידע איך לקרוא, והוא ידע איך לומר והוא ידע איך לתקשר עם האנשים, וזה משהו שכן... בסופו של דבר, כולם צריכים להשתפר ולדעת יותר, אבל אם יש להם את הידע הבסיסי הזה, הרקע שאנחנו הקנינו להם את זה, אז זה משנה בטירוף. זה ממש משנה.

המון חיילים למשל בקורס התחילו כחיילים שקטים שלא מדברים, שיושבים כזה בפינה. ואת רואה שבתוך השלושה החודשים האלה הוא בן אדם אחר, הוא פתאום מעז לפנות אליי ולדבר. זאת אומרת, זה לא רק ההשכלה, בעיניי זה גם המון הביטחון העצמי ומשהו בפנים שמשתנה. וממש אפשר לראות את זה. ממש. הם לא חוזרים למשפחה כמו שהם יצאו ממנה כשהם יצאו לשירות ההתנדבותי הזה.

תרומת השירות הצבאי מהיבט חברתי-סוציולוגי

הלימודים יש ערך מוסף מעל ומעבר לרכישת השפה. יש להם השלכה על הדימוי העצמי של החיילים ועל מעמדם בקרב משפחותיהם. יש להם השפעה על תהליך הסוציאליזציה שלהם בצבא ובחברה הישראלית. אחד החיילים סיפר שחלומו היה לנסוע לאילת, אבל הוא לא ידע לדבר עברית וכמובן שלא ידע לקרוא את השלטים ולא יכול היה להסתדר בכוחות עצמו. לאחר שלמד לדבר ולקרוא נסע לבדו לאילת, הצליח להסתדר והרגיש שעולם חדש נפתח בפניו. חיל אחר סיפר בעיניים בורקות, איך התחיל לכתוב עברית בתוכנת המסרים - ה'ווטסאפ'. הוא תיאר את תהליך הלמידה המשותפת עם מש"קית ההוראה. היום היא כותבת לו הודעות בווטסאפ, והוא משיב לה.

לתהליך הסוציאליזציה של החיילים הבדואים יש השלכה על מיצובם החברתי וכן על התפתחותם של תפיסת השייכות שלהם לחברה הישראלית. המ"פ התייחס בדבריו לתרומת הלימודים לשילובם החברתי ולהסרת המחיצות החברתיות הקיימות בחברה הבדואית:

הצבא באמת חושף אותם לכל העדות, לכל המקומות. אפילו יש שם אנשים מהדרום או מהצפון שבחיים לא הגיעו לדרום, ומהדרום שבחיים לא הגיעו לצפון. והיו אנשים כאלה. עכשיו לא מזמן, לפני שבוע או שבועיים, היה לנו מסע עדה בארץ. הסתובבנו בכל הפזורים בדרום, החברה מהדרום הגיעו לצפון, זה היה באמת להתחבר לעדה. אני כבדואי מהצפון בחיים לא פגשתי בדואי מהדרום ונכנסתי אצלו לבית. רק בצבא. וואלה, תמיד הם היו בשבילי הסטיגמות, האנשים הרחוקים. אבל לא, הם אנשים שרוצים באמת להתחבר ולהשתלב.

גיוסם של חיילים בדואים על בסיס התנדבותי הוא מהלך ייחודי מבחינה פוליטית וחברתית בשל מאפייניה של קבוצה זאת בתוך האוכלוסייה הערבית. כפי שתואר לעיל, הבדואים מובחנים במבנה העדתי והדמוגרפי שלהם בתוך החברה הערבית בין המוסלמים, הערבים הנוצרים והדרוזים. ריבוי הזהויות הוא אחד המאפיינים המרכזיים שלהם, ולכך יש להוסיף את ההבחנה הקיימת בין בדואי מצפון הארץ לבדואי שחי בדרומה. כל הגורמים הללו יוצרים קושי בהגדרת זהותם. במהלך הריאיון ביקשנו לבדוק את המניעים שלהם להתנדב לשלוש שנות שירות בצבא ואת תפיסתם את עצמם.

מניתוח הראיונות עולה שהחיילים והמפקדים מגדירים את עצמם כבדואים-ישראלים ואת המניע שלהם להתנדב לשרת בצה"ל כתחושת מחויבות כלפי המדינה שהם תופסים כמדינה שלהם. הופתענו מאוד למשמע המשפט שנאמר בטון נחרץ "זאת המדינה שלי". משפט זה נאמר על ידי כל אחד מהמראיינים: "למה אני בצבא, זה חשוב לי. זה המדינה שלנו גם; כי זאת המדינה שלנו; זאת המדינה שלנו - צריך להגן עליה; המדינה נותנת לי ואני צריך לתת למדינה שלי".

יש לציין שגם הקצינה שאחראית לקורסי החינוך וההשכלה חיזקה את דבריהם באומרה: "אני בתור הקצינה, ואני לא לימדתי אותם את שלושה החודשים האלה, יודעת להגיד שיש כאלה שמתגייסים מציונות משוגעת ומתוך רצון לתרום למדינה, וזה מה שמוביל אותם פה. ואז העניין הזה אצלם חזק, זה מה שאני מרגישה".

ניתן לזהות כי קיים קשר בין תפיסתם את עצמם ואת זהותם לבין התפיסה הרווחת במשפחות

המוצא שלהם. החיילים והקצינים שרואיינו באים ממשפחות של בדואים שהתנדבו לשרת בצבא, חלקם אף המשיכו בקבע והגיעו לדרגות גבוהות. אלה הן משפחות שהשירות בצבא נתפס בעיניהן כחלק אינהרנטי מלהיות אזרחים במדינת ישראל וככאלה זוהי המחויבות שלהן למדינתן.

גם המ"פ וגם המ"מ שרואיינו התייחסו בדבריהם לתפקידים שמילאו בני משפחתם בצבא ולמשמעותו של השירות בצבא להתפתחות זהותם וזיקתם למדינה. המ"פ סיפר:

מבחינת משפחה, אבא שלי, זיכרוננו לברכה, הוא גם נכה צה"ל, נפצע בלבנון בתשעים ותשע, אחרי תשע עשרה שנה שהוא היה גשש. כרות דגל, וגם פלטינות בגב, הוא מת מהתקף לב. האימא היא עקרת בית. אנחנו שלושה אחים בגדס"ר. יש לי שני אחים שוטרים בשב"ס ומג"ב, כולם במערכות של מסגרת הביטחון. אני בגיל קטן, בכיתה ח' כבר הייתי נכנס לחדר של אבא שלי איך שחוזר הביתה, הוא היה על מדים, מביא את החברה ומתחיל למדוד את המדים. זה משהו שגדלתי עליו ולא הייתה שום התנגדות. לנו זאת הייתה דרך ברורה - או לעשות צבא או ללכת ללמוד.

גם החיילים שרואיינו סיפרו שבמשפחתם יש אווירה מעודדת ותומכת בשירות הצבאי:

הרבה חברים התגייסו; התגייסתי ב-2013 למה לא? הייתי צריך, רציתי להתגייס, יש בכפר עוד אנשים שהתגייסו; חבר התגייס ועוד חבר התגייס עוד עם אחי מכפר ליד עכו; הרבה חברים שלי התגייסו; כל המשפחה שירתה בצבא. זה היה ברור שגם אני אתגייס.

מחיר ההתנדבות לצבא

יש לציין שלעתים המשפחה מתנגדת להתנדבות לשירות צבאי והחייל נתון בדילמה מוסרית-חברתית קשה. עליו לבחור בין יציאה לשירות צבאי למרות התנגדות המשפחה או ויתור על רצונו בשל לחצי הסביבה. ההתמודדות מול התנגדות המשפחה להתנדבות לצבא גורמת לכך שלעתים החייל לא יכול להגיע הביתה כשהוא לבוש במדים ועליו לצאת מהבסיס בלבוש אזרחי.

הקצינה סיפרה:

כן-כן, הם מגיעים לצבא, הם משרתים שנתיים וחצי בתנאי חובה וחצי שנה אחרונה בתנאי קבע. כדי למשוך אותם, כדי שיבואו ויתגייסו. כי שוב, צריך להבין שמתנדבים זה לא כזה פשוט, זה לא כמו שבחורה דתייה באה ומתנדבת לצבא. אצלם יש פה הרבה חיילים שביום חמישי שהם יוצאים הביתה לבושים באזרחי מהסיבה הפשוטה שבכפר הם לא רוצים שידעו שהם התגייסו. או שהיו צריכים לעזוב את הבית בגלל שהיו בעיות עם המשפחה על זה שהם התגייסו. זה סיפורים שהם מאוד נפוצים פה, מאוד שכיחים. זה לא התנדבות שהיא באה בקלות.

המ"פ התייחס לנושא מנקודת מבטו ותיאר את דרך התמודדותו עם התנגדות המשפחות או הסביבה לגיוס:

בואי אני אגיד לך משהו. היו לי חיילים שירו להם על הבית. הייתי בביקור בית ושאלתי אותם אם אין מה לעשות, זה חייל שרוצה [להתגייס]. דבר ראשון הוא צריך רצון, מינימום רצון. אפשר לשכנע, אבל לא בכל מחיר. בסופו של דבר אני לא רוצה. יש אנשים, סתם דוגמה, מכפר שהוא אנטי צבא. עכשיו, אני יכול לראות שהשירות בצבא יכול לפגוע בו, לפגוע במשפחה שלו. וואלה, לא בכל מחיר. הוא רוצה לתרום למדינה,

אבל הוא מפחד מהסביבה, מהלחץ החברתי. מה שהוא עושה, אני מכבד את זה. באמת זה אנשים שצריך להוריד בפניהם את הכובע. כאילו, עם כל הקשיים והכול הוא עולה על אזורי, ולמרות כל הקשיים הוא עומד נגד הזרם ומתגייס. זה לדעתי צריך לבוא מאותו בן אדם. אי אפשר לשכנע מישהו, אולי אפשר להמליץ. אם יש לו את העשרים אחוז אפשר להשלים את השמונים כדי שהוא יתגייס, אבל צריך את הבסיס.

מפקדם של החיילים סיכם את חשיבות הגיוס וניצול המשאבים שצה"ל מעמיד לרשות המתנדבים, שיכולים להיות קרש קפיצה לשינוי במעמד החברתי-כלכלי שלהם:

אני מסביר לחיילים שהצבא זה דלת לחיים. אני אומר להם, זה דלת לגיהנום או דלת לגן עדן. דלת לגן עדן - תעשה צבא, שירות משמעותי, תנצל את השלוש שנים. תיקח מה שאתה רוצה. אני תמיד אומר בכל שיחה: אני לא משלם על הקורסים האלה מהכיס שלי, אני לא משלם לכם מהמשכורת שלי. תיקח. הצבא נותן לך - תנצל את זה. תחסוך כסף, תעשה עסק. זה הזדמנות לחיים. עכשיו הדלת לגיהנום זה האנשים שמגיעים לפה, קשה להם בצבא, הם לא משתלבים, לא מתאימים. זה אנשים שהם בעייתיים, מענישים אותם ומנסים ליישר אותם, ובסופו של דבר אי-אפשר. יש אנשים שפשוט לא מתאימים ואני אישית משחרר אנשים. אבל, יש לא מעט אנשים שכן באים, מנצלים את ההזדמנות. זה חוויה של פעם בחיים, לא יעשו עוד סדיר בחיים שלהם. שלוש שנים ומזה מתקדם הלאה.

תרומת השירות הצבאי מההיבט הערכי-אידאולוגי

במהלך הריאיון עלתה סוגיית תפיסתם של הקצינים, המפקדים ומש"קיות ההוראה את תפקידם מנקודת מבט ערכית-אידאולוגית. המפקדים הישירים של החיילים הם בדואים שהתקדמו בסולם הדרגות ומשרתים בקבע שנים רבות, תופעה המעידה על גישתם ועל תפיסתם את מהות תפקידם. הם רואים ייעוד בהכשרת הבדואים להיות חיילים, הם מכירים את החיילים באופן אישי וכך גם מתייחסים אליהם. עם זאת, הם אינם מוותרים על מקצועיותם ועל מימוש מטרותיהם כמפקדים. לעתים הם אף מקיימים ביקורי בית במשפחות החיילים כשדרוש טיפול בדילמות אישיות-יחודיות.

המפקדים והמש"קיות רואים את עצמם כדמויות מודל לחיקוי מבחינה ערכית ואידאולוגית, שייעודו לעורר מוטיבציה בקרב החיילים הבדואים לשרת בצבא. הם מקבלים על עצמם את האחריות לסייע לחייל הבדואי המתנדב לזהות את הפוטנציאל שיש בשירות הצבאי ואת תרומתו להתפתחותו האישית-תפקודית ומקצועית בהווה כולל ההשלכות על עתידו כאזרח במדינת ישראל. ההסתכלות הערכית-אידאולוגית של המפקדים על השירות הצבאי של החייל הבדואי באה לידי ביטוי במלוא עוצמתה בדבריהם בריאיון:

זאת אוכלוסייה שחייבים לטפח אותה בשביל שירגישו שהם שייכים. ולדעתי, הצבא זה באמת המקום שבו הם יכולים לבלוט. אני עכשיו, סתם דוגמה, יכול עכשיו לקחת חייל שגדל כל החיים שלו בתוך הכפר, לא פגש יהודים, ולשלוח אותו עכשיו לקורס מ"כים או קורס חובשים. וואלה, הוא לומד, הוא מתפתח, מכיר אנשים מכל המקומות ומבקר בהם. זה השילוב, זה לא מקומות העבודה וזה לא בתי ספר, זה צבא. צבא באמת חושף אותם לכל העדות, לכל המקומות.

קצינת החינוך ומש"קיות ההוראה גם הן מדגישות את המשמעות הערכית-אידאולוגית שיש לתפקידן:

זה אחד התפקידים היותר חשובים שהצבא עושה בתור צבא העם, כי זה בעצם ההבנה שאנחנו משרתים את כלל אזרחי המדינה בלי שום הבדל בין דת, גזע ומין. הוא זקוק לעזרה הזאת כמו שמתגיייר זקוק לקורס נתיב, כמו שעולה חדש זקוק לקורס עברית, ככה הבדואי זקוק לקורס השכלה. זה דבר שאין אופציה לוותר עליו, כי שוב, הצבא הוא צבא העם בהבנה שכאילו במשפט של חיל החינוך: "עם בונה צבא וצבא בונה עם". זה, בדיוק זה הם עוזרים לנו, אנחנו עוזרים להם, הם עוזרים לנו שוב. זה מעגל, כמו שאמרתי, שהוא פשוט לא נגמר אף פעם. אנחנו שולחים חיילים יותר יצרניים שיודעים לכתוב קורות חיים ולהגיש אותם למשטרה כדי לרצות לעבוד במשטרה אחר כך. כמות החיילים שבאים לבקש "תעזרי לי לכתוב קורות חיים כי אני צריך להתקבל לגיבוש ימ"מ", או משהו כזה, היא מאוד מאוד גדולה. הם רוצים לפעול, הם רוצים לצאת החוצה. יש לנו פה פלוגת קבע, אנשים שהם חותמים קבע לעוד שבע שנים בצבא. זה מטורף, זה לא קורה בגדודים אחרים. אז שוב, אם זאת ההגדרה של צה"ל, זה לחלוטין התפקיד.

אחת ממש"קיות ההוראה רואה בתפקידה ייעוד לסייע לחייל הבדואי להשתלב בחברה הישראלית בצורה מיטבית:

יש אנשים קודם כול שבאים, שעולים לארץ, או נטו בשביל לשרת את המדינה. והבדואים ספציפית הם בהתנדבות נמצאים כאן, שזה משהו שהוא ממש לא מובן מאליי. כאילו, כל חיילים כאן נמצאים בהתנדבות נטו. מתי באמת ידעתי שאני רוצה להגיע לכאן, זה כשהיינו בביקור מהקורס, היינו פה בסיוור, ואז המש"קית שאלה אותם למה התגייסת לזה, ואז הוא אמר: "מה זאת אומרת? זאת המדינה שלי". היהודים רואים אותם לא כחלק מהמדינה, רואים אותם כעם אחר לגמרי, ועצם זה שהם גם באים ומשרתים את המדינה שלנו, המעט שאפשר לעשות זה לעזור להם בדברים האלה: בטיפול של הת"ש ובהשכלה. בסופו של דבר הם כן יוצאים מהצבא ועובדים אחר כך ומשתלבים במקומות עבודה, חיל חינוך זה משהו שאין, למדנו את זה גם מהקורס, שאין את זה בכל מקום. כאילו, זה צבא העם.

מש"קית אחרת הוסיפה:

אני ממש מסכימה עם מה שנ' אמרה. זה נראה לי ממש חשוב לחברה. ודווקא זה שהם בדואים ויש הרבה ישראלים יהודים או לא יהודים שהם פחות מחשיבים אותם ישראלים, זה נראה לי ממש משהו שיכול לעזור. נגיד, מי שיודע לקרוא ולכתוב אז הוא הולך לעבודה שמצריכה לפגוש אנשים אחרים, זה נראה לי משהו שממש יכול לפתח אותם הלאה. יכול להיות שעוד כמה שנים הם ממש יהיו לגמרי חלק מהחברה ואף אחד לא יסתכל עליהם בצורה שונה או אחרת. לדעתי זה משהו ש... כאילו, אני חושבת שממש חשוב לעשות את זה דווקא פה ובגלל זה אני חושבת שזה תפקיד מאוד מאוד חשוב והכרחי. זהו. אני מאוד שמחה שבצבא יש דברים כאלה.

מבט לעתיד

המבט לעתיד של כל המרואיינים מעוגן בתרומה של השירות הצבאי בשלושת המישורים - אישי, חברתי וערכי.

בדברי צוות המפקדים ומש"קיות הוראה ניתן לזהות את ההשלכות לעתיד שיש להיבטים אלה. ההצלחה בשילובם של החיילים הבדואים במסגרת הצבא תורמת למעשה לשילובם בחברה הישראלית. חלקם נשארים בקבע ואולי מבחינת הצבא זאת ההצלחה הגדולה ביותר. אך, השתלבותם במסגרות מקצועיות נוספות, כמו משטרה, רשות מקומית ומסחר עצמאי היא מבחינת החברה הישראלית הישג משמעותי.

החיילים שרואיינו נשאלו על שאיפותיהם לעתיד ומתשובותיהם משתקף החזון האישי-חברתי-ערכי של שילובם בחברה הישראלית: "אני רוצה אולי להיות בים"מ משטרה; אני רוצה לפתוח עסק - בכפר שלי; אני רוצה לשרת במשטרה; אני רוצה ללמוד ולשלם מהכיס שלי, עברית וערבית".

המ"פ דיבר על החשיבות של המשך טיפול המדינה בחיילים אלה גם לאחר שחרורם מהצבא:

אני יודע שאחרי שהם משתחררים יש יחידה לחיילים המשתחררים, שהם בעצם מלווים את החייל המשוחרר עד חמש שנים. עכשיו, סתם דוגמה, החייל השתחרר עכשיו. אין לו שתיים עשרה שנות לימוד, אין לו בגרות, אין לו, אין לו. מה שיש לו זה תעודת לוחם שלא תמיד עוזרת. מה הוא יעשה עם זה? אולי יעבוד בתחנת דלק ומאבטח שנה? הם לוקחים אותו ומלווים אותו חמש שנים, מכניסים אותו למכינה - זה דברים עובדות - הוא מקבל משכורת בערך איזה ארבע אלף שקל, משלים לימודים. הוא יכול ללמוד, והכול חינוך ומקבל כסף. עכשיו, רוב החיילים לא מכירים את זה. הוא יודע שיש לו עכשיו תעודת לוחם ותעודת שחרור, והוא הולך לעבוד עכשיו בתחנת דלק או מאבטח. ויש לא מעט אנשים שבאמת התפתחו והשתלבו טוב מאוד בשוק.

והוא סיכם - "העם בונה צבא והצבא בונה עם. אין מה לעשות, אי-אפשר לבנות את האוכלוסייה הזאת ופשוט להזניח אותם, והם יתחילו אחרי זה להעסיק את המשטרה באזרחות".

משפט הסיכום של המפקד מבטא את התרומה הגדולה שיש לפעילות הייחודית של צה"ל ושל חיל החינוך למען שילובם של החיילים הבדואים המתנדבים, שמתחיל עם גיוסם ונמשך גם לאחר שחרורם. אין ספק שמפעל ייחודי זה של הקניית השפה וההשכלה הבסיסית הוא התשתית לשילובו של האדם בחברה והוא המפתח להתפתחותה של תחושת השייכות לחברה שהוא חי בה. במפעל זה גלומה משמעות המשפט המקביל את פני הבאים לבסיס שבו נמצאים החיילים: "כוחו של אדם שעלה מהתחתית גדול מזה שנוול בצמרת". היכולת לדבר ולהידבר בעברית, לקיים אינטראקציות בין-אישיות עם ה"אחר", הישראלי-היהודי, ולהשתלב במסגרות של עבודה שונות בחברה הישראלית - היא הכוח והעוצמה של מי שהיה למטה והצליח לעלות.

סיכום

שני הפרקים האחרונים עוסקים בחיילים הבדואים ובהשתלבותם בצה"ל ובמדינה. בפרק הראשון נדונו הסדרי הגיוס והשירות של המשרתים הבדואים כחלק מתופעות רחבות המתרחשות בישראל ובעולם. הפרק עסק באופן שבו הסדרים אלה משפיעים ומתלכדים עם הקשרים מקומיים ועם מאפיינייה של האוכלוסייה הבדואית בישראל ובצבא. מהפרק עלה כי הציפיות של המשרתים בתקופה זו שונות מאלה של הדור הקודם; הם מצפים להעדפה מתקנת

בשוק העבודה האזרחי והתחרותי על בסיס התנדבותם לשירות צבאי ותרומתם למדינה. הנציגים האחראים לתהליכי הגיוס והשירות של הבדואים מודעים לכך שגם בקרב הבדואים רווחת השאלה "מה יוצא לי מזה?" מדבריהם ניתן להסיק, כי השינויים שחלו בחברה הישראלית הפכו את ההון הצבאי הנצבר במהלך השירות ל"לא מספק" במתן כרטיס הכניסה לישראליות החדשה. אם כך הגיוס לצה"ל על פי ממצאי הפרק אינו מהווה שטר ביטחון להשתלבות ולהתערות בחברה הישראלית.

הפרק הנוכחי דן בתרומת הלימודים לחיילים הבדואים. ממנו עולה שלימודים אלה, למרות היותם טיפה בים צורכיהם, הם בעיניהם מנוף להתפתחות ולהשתלבות בחיים האזרחיים. הם מודעים לחשיבותן של מגוון האפשרויות שהלימודים מעניקים להם. החל בשיחה עם האדם ברחוב, קריאה אפילו של שילוט או תמרורי דרך, לא כל שכן מסמכים. ידע זה מונע מהם להרגיש מנותקים, אילמים וחסרי ביטחון. כל החיילים הדגישו את האפשרויות שייפתחו לפניהם לפרנסה ולעזרה בבית. אין ספק שלימוד השפה הוא תנאי הכרחי להשתלבות באזרחות אבל אינו תנאי מספיק. לכן על מערכת הביטחון או הגופים האחראים לכך מטעם הממשלה לעקוב אחרי החיילים עם שחרורם ולתמוך בהם בקליטתם בעולם האזרחי, כדי שירגישו שתרומתם למדינה שהם הצהירו כ"מדינה שלי" לא הייתה לשווא.